

ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ὈΡΓΑΝΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Η σημαντικότερη λειτουργία της μουσικής σε κάθε έκφανση του αρχαιοελληνικού γίνεσθαι συνεπάγεται εύλογα πλουσιότερη παράδοση τόσο σε επίπεδο θεωρίας, όσο και σε επίπεδο μουσικών οργάνων, τα οποία εμφανίζονται από πολύ νωρίς στον ελλαδικό χώρο – ήδη από την προϊστορική περίοδο – παρουσιάζοντας αξιοσημείωτη εξελικτική πορεία και ιδιαίτερος μεγάλη ποικιλία. Για τη σύντομη παρουσίασή τους και βάση του συστήματος Hornbostel – Sachs θα ακολουθήσουμε την κατηγοριοποίηση που τα διακρίνει σε χορδόφωνα (τα έγχορδα), σε αερόφωνα (τα πνευστά) και σε μεμβρανόφωνα και ιδιόφωνα (τα κρουστά).

Στα έγχορδα, στα όργανα δηλαδή που παράγουν ήχο μέσω κρούσης χορδών, είτε απευθείας με τα δάκτυλα, είτε με πλήκτρο,¹ συναντάμε τρεις υποομάδες. Στην πρώτη ανήκουν αυτά που διαθέτουν έως δώδεκα χορδές οι

Εικ.1: Λύρα ή χέλυσ

οποίες είναι ισομήκεις και διαφορετικού πάχους, ξεχωρίζοντας ανάμεσά τους τη λύρα, την κιθάρα και τη βάρβιτο. Η λύρα (εικ.1),² συνεχίζει στην κλασική εποχή λαμπρή σταδιοδρομία που ξεκινά ήδη από τη γεωμετρική περίοδο έχοντας αναχθεί στο πλέον διαδεδομένο και σημαντικό μουσικό όργανο, σε αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το εθνικό όργανο των αρχαίων Ελλήνων. Αποτελείται από ένα κοίλο ηχείο, που αρχικά τουλάχιστον ήταν καύκαλο χελώνας,³ καλυμμένο με τεντωμένη παλλόμενη μεμβράνη από δέρμα βοδιού, στο οποίο έχουν προσαρμοστεί δύο καμπυλωτοί βραχίονες, συνήθως κέρατα αγριοκάτσικου. Οι χορδές κατασκευασμένες από έντερα ή νεύρα πάλλωνταν στο κενό και στηρίζονταν τεντωμένες στο ζυγόν, ένα καβαλάρη που συνδέει το άνω μέρος των βραχιόνων και στο χορδοτόνιον που βρίσκεται πάνω στο ηχείο, ενώ συνάμα περνούν πάνω από το μαγάδιον, ένα υποστήριγμα από καλάμι ή κέρατο. Οι χορδές που είχαν ίσο μήκος αλλά διαφορετικό πάχος ώστε να παράγουν και διαφορετικό ήχο, κουρδίζονταν με ένα σύστημα κλειδιών, τους κόλλοπες και με την περιστροφή τους στο ζυγό.⁴

Ο εκτελεστής, συνήθως καθιστός, κρατούσε τη λύρα στα γόνατά του, και με το δεξί χέρι, άλλοτε με γυμνά δάκτυλα και άλλοτε με πλήκτρο ένυσσε τις χορδές. Το αριστερό χέρι, στον καρπό του οποίου προσδενόταν με κάποιο λουρί ή με ταινία ο ένας βραχίονας υποβαστάζοντας το όργανο, είχε περιορισμένες κινήσεις και είτε πίεζε ή τραβούσε μεμονωμένες χορδές, είτε σταματούσε τη δόνηση όσων έπληττε το δεξί ώστε να αμβλύνει τον ήχο τους ή να βραχύνει την ταλάντευση υψώνοντας το φθόγγο.⁵ Ο αριθμός των χορδών έχει φθάσει στα κλασικά χρόνια ήδη τις επτά και με διαδοχικές προσθήκες θα αυξηθεί περαιτέρω σε προσπάθεια επίτευξης περισσότερων δυνατοτήτων, αύξηση που

1 Η νύξη χορδόφωνων οργάνων με τόξο δεν εμφανίζεται πριν το Μεσαίωνα.

2 http://briefcase.pathfinder.gr/download/fotos_fotos/16525/195871/0/org1.jpg

3 Σε αυτό οφείλει και τη δεύτερη ονομασία της ως «χέλυσ».

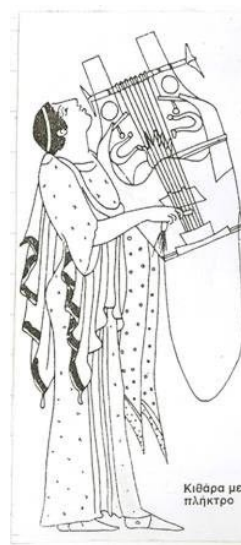
4 Reinach T., *Η ελληνική μουσική*, μτφρ. Α.-Μ. Καραστάθη, επιμ. & εισ. Η. Τσιμπιδάρος, εκδ. Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1999, σσ. 151-152.

5 West M. L., *Αρχαία ελληνική μουσική*, μτφρ. Σ. Κομνηνός, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1999, σσ. 90-93.

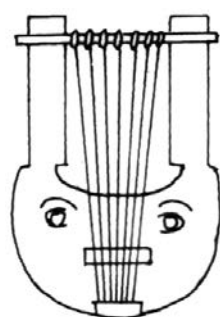
εντέλει προκαλεί αντιδράσεις αφού η απομάκρυνση από την παράδοση εκλαμβάνεται ως δείγμα διαφθοράς και μαλθακότητας.⁶

Εξάλλου η λύρα υπήρξε, εξαιτίας του απλού χειρισμού της, το κύριο όργανο για τη μουσική εκπαίδευση των νέων. Συνεπικουρούν σε αυτό τόσο ο ιερός χαρακτήρας της, απότοκος της σύνδεσής της με την απολλώνια λατρεία που της προσδίδει ιδιαίτερο ήθος, όσο και ο σοβαρός, διαυγής, γαλήνιος ήχος της, ήχος όχι ιδιαίτερα δυνατός που είχε αναγνωρισθεί ως ανδροπρεπής και ευγενής. Έτσι εθεωρείτο όργανο των ερασιτεχνών το οποίο μπορούσαν να παίξουν άνδρες, γυναίκες και παιδιά, σε πλήθος κοινωνικών εκδηλώσεων που γίνονταν κυρίως σε κλειστούς χώρους. Θα τη συναντήσουμε λοιπόν να συνοδεύει χορούς, θυσίες και λιτανείες, αλλά και συμπόσια και οικογενειακές δραστηριότητες.⁷

Αντιθέτως η κιθάρα (εικ.2)⁸, που αποτελούσε τελειοποιημένο τύπο λύρας, ήταν το όργανο των επαγγελματιών βαρύ, γεροδεμένο και εξελιγμένο μουσικό όργανο, με ξύλινο ηχείο και βραχίονες, μεγαλύτερο από τη λύρα και συνεπώς ηχηρότερο, άρα και κατάλληλο για ανοιχτούς χώρους. Με τη σημαντική θέση που διαθέτει στη μουσική της κλασικής αρχαιότητας, αποτελεί το όργανο των δεξιotechνών που διαγωνίζονταν στους μουσικούς αγώνες των πανελλήνιων εορτών, συνοδεύοντας με κιθαρωδία οι ίδιοι το τραγούδι τους, κυρίως το νόμο που ήταν μονωδία αφιερωμένη στον Απόλλωνα, αλλά και με ψιλήν κιθάρισιν, εκτελώντας δηλαδή έργα χωρίς φωνητικά μέρη. Στην αριστοτεχνική εκτέλεση των καθαρά οργανικών κομματιών, συνέβαλε η σταδιακή αύξηση των χορδών της από επτά σε δώδεκα, εξασφαλίζοντας τη δυνατότητα να αποδίδει διάφορα μουσικά συστήματα, δικαιολογώντας έτσι το χαρακτηρισμό της ως *οργάνου τεχνικού*.⁹

Εικ.2: Κιθάρα

Εικ.3: Αιωρική Κιθάρα

Κι ενώ σύμφωνα με τις απεικονίσεις καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μόνο οι άντρες έπαιζαν κιθάρα, υπάρχει και ένας άλλος τύπος η αιωρική κιθάρα (εικ.3)¹⁰ η οποία συνδέεται με γυναικείες μορφές και οικιακές σκηνές. Ο συγκεκριμένος τύπος κιθάρας δε διαθέτει την τετράγωνη βάση του οργάνου που χρησιμοποιούν οι επαγγελματίες, αλλά μια κοίλη βάση και μετά το μέσο του 6^{ου} π.Χ. αιώνα απεικονίζεται μόνο σε διονυσιακές σκηνές ξεφαντώματος, στον 5^ο να την κρατούν οι Μούσες ενώ στον 4^ο αιώνα έχει ήδη εκλείψει.¹¹

6 Reinach, *ό.π.*, σ. 153.

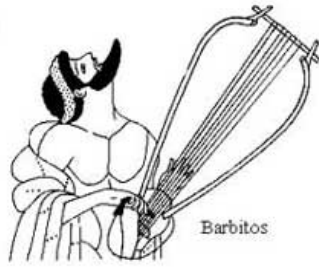
7 Αντωνόπουλος Α., «Μουσικά όργανα» *Επτά Ημέρες Η Καθημερινή*, (10-03-2002) σ. 18.

8 http://www.e-teleoscope.gr/images/stories/ARTS/music/music_4.jpg

9 Παπαοικονόμου - Κηπουργού Κ., «Τα αρχαία μουσικά όργανα», στο: *Τέχνες II, Επισκόπηση Ελληνικής Μουσικής και Χορού, τομ. Β', Ελληνική Μουσική Πράξη: Αρχαίοι και Μέσοι Χρόνοι*, εκδ. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2003, σσ. 109-110.

10 Neubecker A. J., *Η μουσική στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ., Αθήνα 1986, σ. 225.

11 West, *ό.π.*, σσ. 76-77.

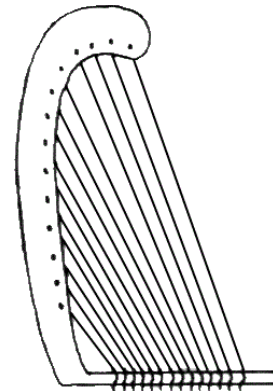

Εικ.4: Βάρβιτος

Αντίστοιχα και η βάρβιτος, (εικ.4),¹² το χορδόφωνο όργανο που συναντάμε ήδη από τον 6^ο αιώνα και είναι πια δημοφιλές στους εκλεπτυσμένους αθηναϊκούς κύκλους της κλασικής εποχής, έχει συνδεθεί με τον έρωτα και το κρασί, δηλαδή κατεξοχήν με το συμποτικό περιβάλλον, ενώ συχνά παριστάτε στα χέρια του Διονύσου και των ακολούθων του. Το αντηχείο της είναι επίσης καύκαλο χελώνας αλλά διαφέρει από τη λύρα στο σχήμα και στο μήκος των βραχιόνων της, με αποτέλεσμα να διαθέτει μακρύτερες χορδές που αποδίδουν γλυκύτερο ήχο, χαμηλότερης όμως τονικής περιοχής.¹³

Για να ολοκληρώσουμε την αναφορά στα έγχορδα της πρώτης ομάδας, πρέπει να αναφερθούμε και στη φόρμιγγα, την πεταλοειδή λύρα που μαρτυρείται από τη γεωμετρική εποχή και συνεχίζει να εικονίζεται μέχρι τα τέλη του 5^{ου} αιώνα. Η φόρμιγγ που αναφέρεται στον Όμηρο φαίνεται ότι ήταν το όργανο που συνόδευε τον αοιδό των επών και αναπαριστάται σε μεγάλο μέγεθος, με κατακόρυφο ηχείο ημικυκλικού σχήματος και τις περισσότερες φορές με τέσσερις χορδές, ενώ ο ήχος του χαρακτηρίζεται γλαφυρός και λίγειος, δηλαδή γλυκός και διαπεραστικός.¹⁴

Στη δεύτερη ομάδα των χορδόφωνων, στην οικογένεια του ψαλτηρίου, θα βρούμε τα πολύχορδα όργανα με τριγωνικό σχήμα και με εγκάρσιες χορδές άνισου μήκους, των οποίων ο αριθμός ξεπερνά τις δώδεκα, φθάνοντας έως και τις σαράντα.¹⁵ Τέτοιο όργανο είναι η άρπα (εικ.5),¹⁶ την οποία συναντάμε σε αγγειογραφίες περί τα μέσα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα σχεδόν πάντα στα χέρια των γυναικών ή των Μουσών. Άρπες έχουμε συναντήσει ήδη από τα τέλη της γεωμετρικής εποχής, παρότι το συγκεκριμένο όργανο δεν είχε ποτέ ιδιαίτερη διάδοση στους Έλληνες.¹⁷ Σε γενικές γραμμές το αντηχείο είναι ενωμένο σε ορθή γωνία με την οριζόντια βάση και στο επάνω μέρος του κλίνει προς τα μέσα και προς τα κάτω, δίνοντας έτσι στο όργανο σχήμα επιμηκυμένου τραπέζιου. Οι χορδές τεντώνονται από τη βάση προς το ηχείο και μεγαλώνουν σταδιακά προς τα έξω, χωρίς όμως οι απεικονίσεις να βεβαιώνουν για τον τρόπο που αυτές κουρδίζονταν. Η νύξη των χορδών γίνονταν με τα δάκτυλα και των δυο χεριών, χωρίς τη χρήση πλήκτρου. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει σαφήνεια για το όργανο στο οποίο αντιστοιχεί αυτός ο αρχαιοελληνικός όρος εξαιτίας πλήθους ονομασιών οι οποίες καταδεικνύουν και τις πολλές παραλλαγές των πολύχορδων οργάνων.¹⁸

Εικ.5: Άρπα

12 <http://www.mlahanas.de/Greeks/Music/DBarbitos.jpg>

13 West, *ό.π.*, σσ. 80-81.

14 Neubecker, *ό.π.*, σσ. 78-79.

15 Μιχαηλίδης Σ., *Εγκυκλοπαίδεια της αρχαίας ελληνικής μουσικής*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής τραπεζής, Αθήνα 1989², σσ. 360-361.

16 Neubecker, *ό.π.*, σ. 225.

17 Ψαρουδάκης Σ., «Τα μουσικά όργανα των αρχαίων Ελλήνων» *Επτά Ημέρες Η Καθημερινή*, (18-01-1998) σ. 3.

18 Neubecker, *ό.π.*, σσ. 83-84.

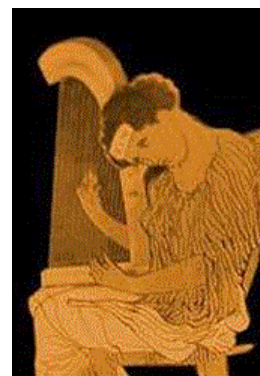
Το τρίγωνον (εικ.6)¹⁹ για παράδειγμα είναι κι αυτό ένα είδος άρπας με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό το τριγωνικό του σχήμα. Έχει το αντηχείο του απομακρυσμένο από τον εκτελεστή, στην υποτείνουσα του τριγωνικού του πλαισίου και άνισες χορδές αδιευκρίνιστου αριθμού, που ξεκινάν πολύ κοντές

Εικ.6: Τρίγωνον

έως πολύ μακριές, χορδές που παράγουν βαθύφωνους μουσικούς φθόγγους.²⁰ Εμφανίζεται στη γραμματεία από το Σοφοκλή και μετά, ενώ ταυτίζεται με τη μεγάλη οξυκόρυφη άρπα που βρίσκουμε στα μέσα του 5^{ου} αιώνα στην αττική αγγειογραφία.²¹ Παρόλα αυτά πολύ πριν από την κλασική περίοδο, από την τρίτη χιλιετία π.Χ. συναντάμε μαρμάρινο ειδώλιο με ένα αρπιστή που κρατά τριγωνόσχημη άρπα.²²

Τα ψαλτήρια, που ήταν πολύ διαδεδομένα και έχουν αντηχείο παράλληλο προς τις χορδές, θεωρούνται εξέλιξη της άρπας και σε αυτά ανήκουν η μάγαδις, η πήκτις, ο νάβλας, ο κλεψίαμβος και το επιγόνειον (εικ.7).²³ Η μάγαδις, με τριγωνικό σχήμα και είκοσι χορδές, ήταν ευρέως γνωστό όργανο και εξαιρετικά αγαπητό στη Λέσβο από τον 7^ο π.Χ. αιώνα. Η άποψη ότι οι χορδές της κουρδίζονταν ανά ζεύγη τής επιτρέπει την εκτέλεση κατά όγδοες και συνάδει με την αναγνώριση σε αυτήν μιας στοιχειώδης αρμονίας.²⁴ Η πήκτις λέγεται ότι είχε επίσης τη δυνατότητα παραγωγής αρμονικών διαστημάτων της ογδός και ήταν κατάλληλη για συνοδεία τραγουδιών αγάπης και ευχαρίστησης. Ταυτίζεται πιθανά με τη μικρή καμπύλη άρπα που εικονίζεται στην αττική αγγειογραφία από το 450 π.Χ., αποκλειστικά σε γυναικεία χέρια, ενώ σύμφωνα με την παράδοση χρησιμοποιήθηκε πρώτα από τη Σαπφώ.²⁵ Ο νάβλας, φοινικικής μάλλον προέλευσης, είχε σημαντικό ρόλο στη μουσική ζωή της Μικράς Ασίας στην πρώτη π.Χ. χιλιετία. Χάρη στο εύρημα του Δίου, ένα ταφικό ανάγλυφο του 1^{ου} μ.Χ. αιώνα, γνωρίζουμε πλέον την ακριβή μορφή αυτού του οργάνου²⁶ με τις οκτώ χορδές,²⁷ τους δυο ευθείς πήχεις που συγκλίνουν ελαφρώς προς τα πάνω και το αντηχείο στη βάση του με τα διάφορα περίεργα εξαρτήματα.²⁸ Με το βραχνό του ήχο, ήταν αγαπητό στους Έλληνες μουσικό όργανο, κατάλληλο για τα συμπόσια και τις διασκεδάσεις.²⁹ Για το επιγόνειον, το όργανο με τις σαράντα χορδές που εφεύρε ο Επίγονος, δε γνωρίζουμε τη μουσική έκταση που κάλυπτε,³⁰ ενώ για τον κλεψίαμβο, όργανο ξενικής προέλευσης, γνωρίζουμε

Εικ.7: Επιγόνειον

19 <http://pf.pstatic.gr/CMAN/i/45/I5/651698-42423074.jpg?r=1222680828>

20 Καρακάση Σ., *Ελληνικά μουσικά όργανα*, εκδ. Δίφρος, Αθήνα 1970, σ. 31.

21 Ψαρουδάκης, *ό.π.*, σ. 4.

22 Παπαοικονόμου - Κηπουργού, *ό.π.*, σ. 112.

23 <http://pf.pstatic.gr/CMAN/i/45/I5/651698-42423074.jpg?r=1222680828>

24 Παπαοικονόμου - Κηπουργού, *ό.π.*, σ. 113.

25 Ψαρουδάκης, *ό.π.*, σ. 4.

26 Παντερμαλής Δ., «Οι ανασκαφές στο Δίου» *Επτά Ημέρες Η Καθημερινή*, (23-07-1995) σ. 4.

27 Ένα εξάχορδο σύστημα και δυο μεμονωμένες εκατέρωθεν χορδές.

28 Ψαρουδάκης, *ό.π.*, σ. 6.

29 West, *ό.π.*, σ.109.

30 Παπαοικονόμου - Κηπουργού, *ό.π.*, σ. 113.

μόνο ότι εγκαταλείπεται στα μέσα του 2^{ου} π.Χ. αιώνα και πιθανολογούμε ότι ήταν κάτι ανάμεσα στο λαούτο και στην άρπα.³¹

Τέλος στην τρίτη ομάδα των χορδόφωνων οργάνων, στα έγχορδα που διέθεταν βραχίονα, ανήκε η πανδουρίς ή τρίχορδον, μικρό απίοσχημο λαούτο με μακρύ χέρι, χωρίς κόλλαβους, με μικρό σώμα και τρεις χορδές, όργανο που απεικονίζεται σε αγαλμάτια από το 330 π.Χ. και μετά. Ο τρόπος παιξίματος γίνεται με το αριστερό χέρι να πιέζει τις χορδές ενόσω τα δάχτυλα του δεξιού χεριού τις τραβάν, μερικές φορές και με πλήκτρο. Παρά τη μάλλον περιορισμένη χρήση του στην αρχαία Ελλάδα, η παρουσία της με μικροδιαφορές θα παραμείνει αδιάλειπτη στον ελλαδικό χώρο, μέχρι σήμερα.³²

Εκτός όμως από τα χορδόφωνα σημαντική παρουσία είχαν στη μουσική της αρχαίας Ελλάδας και τα αερόφωνα, τα οποία τα διακρίνουμε σε δυο υποομάδες, στα πνευστά που έχουν επιστόμιο και σε όσα δεν έχουν. Ο αυλός μάλιστα είναι το πιο διαδεδομένο πνευστό στον αρχαιοελληνικό χώρο και συνάμα το αρχαιότερο, αφού το έως τώρα παλαιότερο εύρημα χρονολογείται

Εικ.8: Διπλός αυλός

γύρω στα 5300 π.Χ.³³ Επίσης στην Κύπρο από το 1050 έως το 700 π.Χ. μαρτυρείται η ύπαρξη του οργάνου με τρία πήλινα αγαλματίδια αυλητή, ενώ λίγο πριν το 700 π.Χ. κάνει την πρώτη αρχαιολογική εμφάνισή του ο αυλός, μάλιστα ο διπλός, και σε αγγειογραφία της ηπειρωτικής Ελλάδας. Ο διάυλος (εικ.8)³⁴ εμφανίζεται συχνά και στις αγγειογραφίες των αρχαϊκών χρόνων, ενώ συχνές είναι οι αναφορές για αυτόν από τους συγγραφείς της περιόδου, αλλά και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Στην κλασική εποχή δε, που εστιάζουμε, οι

πληροφορίες είναι πολλές και ικανές να διαμορφώσουμε ακριβέστερη εικόνα, παρότι δε βρέθηκε ποτέ κάποια γλωσσίδα, γεγονός που δυσχεραίνει τη σπουδή του οργάνου.³⁵

Οι αυλοί κατασκευασμένοι από καλάμι (με καλύτερο αυτό της λίμνης Κωπαϊδας) ή από κόκαλο (κυρίως της κνήμης του ελαφιού), αλλά και από άλλα υλικά όπως ελεφαντόδοντο, μέταλλο ακόμα και ξύλο, αποτελούνται στην πλειονότητα από δυο κυλινδρικούς σωλήνες που κάποιες φορές καταλήγουν σε καμπάνες για την ενίσχυση του ήχου, αποκτώντας έτσι ελαφρώς κωνικό σχήμα. Συχνότερα οι σωλήνες ήταν ισομήκεις και στο άνω μέρος τους προσαρμόζονται επιστόμια σε σχήμα βολβού όπου έμπαιναν οι γλωπτίδες. Κατά την εμφύσηση του αέρα, ο ήχος που παράγεται από τα παλλόμενα γλωσσίδια μεταβάλλεται εξαιτίας της επικάλυψης των τρημάτων που υπάρχουν στους σωλήνες.³⁶ Ο αριθμός των οπών δεν είναι σταθερός και τα τρυπήματα αυξάνονται με την εξέλιξη του οργάνου, αλλά ο αυλός της κλασικής περιόδου έχει κατά βάση πέντε οπές, με τη δεύτερη σε σειρά από το επιστόμιο, αυτή δηλαδή που προορίζεται για τον αντίχειρα, να βρίσκεται στο πίσω μέρος του και συχνά ελαφρώς αριστερά ή δεξιά, ανάλογα με το αν ο αυλός αποτελεί το δεξιό ή τον

31 Ψαρουδάκης, *ό.π.*, σ. 5.

32 Παπαοικονόμου - Κηπουργού, *ό.π.*, σσ. 113-114.

33 Παπαοικονόμου - Κηπουργού, *ό.π.*, σσ. 116-117.

34 http://fr.academic.ru/pictures/frwiki/65/Aulos_player_Louvre_G313.jpg

35 Ψαρουδάκης, *ό.π.*, σσ. 3-5.

36 Neubecker, *ό.π.*, σσ. 83-84.

αριστερό εταίρο του ζεύγους του διπλού αυλού. Μια έκτη οπή που υπάρχει κάποιες φορές χαμηλά λειτουργεί απλά ως οπή ροής του αέρα.³⁷ Παρόλα αυτά, πέρα από το μήκος, και στην τρήση δεν είναι απαραίτητη η αντιστοιχία στους αυλούς που αποτελούν κοινό ζεύγος, γεγονός που επιβεβαιώνεται και στα τρία ακέραια ζεύγη αυλών που σώζονται από την κλασική εποχή,³⁸ αλλά και στο διάυλο της Πύδνας.³⁹

Γεγονός αποτελεί όμως ότι ο διάυλος αποτελείται από δυο ανεξάρτητους αυλούς, με το δικό του επιστόμιο για τον καθένα, δεδομένο που καθιστά την εκτέλεση δύσκολο εγχείρημα που απαιτεί αξιόλογη μουσική παιδεία και αποδίδει στο όργανο έναν ιδιότυπο τεχνικό χαρακτήρα. Για τη διευκόλυνσή του εξάλλου, ο αυλητής φορούσε τη φορβειά, ένα περιστόμιο που στηριζόταν στο πίσω μέρος της κεφαλής και το οποίο προστάτευε και ενίσχυε συνάμα τα χείλη και τις παρειές ώστε να ρυθμίζεται καλύτερα ο παραγόμενος ήχος.⁴⁰ Η μουσική που παράγει ο διάυλος παραμένει όμως ακανθώδες θέμα, αφού άλλες απόψεις υποστηρίζουν ότι και οι δυο αυλοί έπαιζαν σε ταυτοφωνία, άλλες θέλουν τον ένα αυλό να εκτελεί τη μελωδία και το δεύτερο να κρατά τον ισοκράτη⁴¹ και τέλος άλλες υποστηρίζουν ότι κατά βάση ο διπλός αυτός έπαιζε σε ετεροφωνία με τον ένα αυλό να εκτελεί την ωδή βγάζοντας βαρύτερο ήχο ενώ ο άλλος συνοδεύει με οξύτερο ήχο.⁴² Αυτές οι απόψεις βρίσκουν σύμμαχο και στην τεχνική πρόοδο που σημειώθηκε τον 4^ο αιώνα με την τοποθέτηση ειδικών κλειδιών με στόμια που αντιστοιχούσαν στα τμήματα των σωλήνων, ώστε να μεταβάλλεται κατά το δοκούν η τρήση τους και συνεπώς και οι τροπικές κλίμακες που εκτελούν.⁴³

Ο διπλός αυλός διατήρησε σημαντικό ρόλο στην τέχνη και στη ζωή των αρχαίων Ελλήνων και συνοδεύει, είτε μόνος του είτε σε συνδυασμό με τη φωνή ή τα έγχορδα, θρησκευτικές τελετές, συμπόσια, στρατιωτικές πορείες ακόμα και τους κωπηλάτες. Η αυλωδία, αλλά ιδιαίτερα η αυλητική είχε αρχικά τουλάχιστον, τη θέση της και στους μουσικούς αγώνες των εθνικών θρησκευτικών εορτών, ενώ συνδέθηκε με τη λατρεία του Διονύσου και αργότερα της Κυβέλης.⁴⁴ Παρά όμως τον ενθουσιασμό για τον αυλό υπάρχει μια γενικότερη επιφυλακτική στάση απέναντί του, χαρακτηρίζοντας την αυλητική ως αναξι�σέβαστη, εξαιτίας της σύνδεσής της με το οργιαστικό διονυσιακό στοιχείο, αλλά και επειδή η χρήση του αυλού παραμορφώνει το πρόσωπο και εμποδίζει να ακουστεί ο λόγος.⁴⁵

Έτσι αν η λύρα αποτέλεσε το όργανο του Απόλλωνα και του ήθους, ο αυλός ως κατάλληλος για τη διονυσιακή λατρεία αντιτίθεται ως όργανο του πάθους. Μήπως λοιπόν ο διαγωνισμός ανάμεσα στον υπερβόρειο κιθαριστή Απόλλωνα και το δεξιοτέχνη αυλητή σάτυρο Μαρσύα που εκπροσωπεί το

37 West, *ό.π.*, σ. 123.

38 Ψαρουδάκης, *ό.π.*, σ. 5.

39 Μπάνου Ο., «Ο διάυλος της Πύδνας», στο: *Αρχαία ελληνική τεχνολογία, Πρακτικά 1^ο διεθνές συνέδριο*, εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 519.

40 West, *ό.π.*, σ. 126.

41 Μιχαηλίδης, *ό.π.*, σ. 66.

42 Reinach, *ό.π.*, σ. 156.

43 West, *ό.π.*, σ. 123.

44 Reinach, *ό.π.*, σσ. 164,157.

45 Πλεμμένος Γ., *Συζητώντας για την Ελληνική μουσική, ένα διαχρονικό ταξίδι (4^{ος} αι. π.Χ. – 19^{ος} αι. μ.Χ.)*, εκδ. Εν πλῶ, Αθήνα 2004, σσ. 169-170.

θρακοφρυγικό Διόνυσο, αντικατοπτρίζει την αντιπαράθεση και ταυτόχρονα τη σύνθεση ανάμεσα σε δυο συγκροτημένους πολιτισμούς; Από τη μια πλευρά η πελασγική δύση που έχει διαμορφώσει τη μουσική της με τις ανημίτονες πεντατονικές κλίμακες και από την άλλη τα διατονικά τετράχορδα και οι χρώες τους που παράγει ο αυλός με τη θρακοφρυγική προέλευσή του. Μέσω της μουσικής αυτής εναντιότητας, που αποτελεί μια όψη κολοσσιαίων πολιτισμικών αντιπαράθεσεων, θα συντεθεί κατά την αρχαϊκή εποχή η ελληνική μουσική. Αντίστοιχα η αφαίρεση της μουσικής πρωτοκαθεδρίας από τους αυλητές και η παράδοσή της στους κιθαρωδούς στα κλασικά χρόνια μπορεί να εκληφθεί ως προσπάθεια να αναβαθμιστεί ο επόγδοος τόνος των πελασγικών πεντάτωνων και να εκτοπιστεί ο θρακοφρυγικός Ανατολισμός.⁴⁶ Η εκδορά του Μαρσούα μετά την ήττα του αποκτά συνεπώς ενδιαφέροντα συμβολισμό ως η αποκάλυψη και η απελευθέρωση του εκστατικού χαρακτήρα της μουσικής από τις απολλώνιες δυνάμεις της σοφίας και του κάλλους.⁴⁷

Εικ.9: Πολυκάλαμος σϋριγξ

Εκτός όμως από το σημαντικό ρόλο του διπλού αυλού, στην αρχαιοελληνική μουσική χρησιμοποιείται και ο μονός αυλός, όργανο με ένα καλάμι και επιστόμιο καθώς και άλλα πνευστά χωρίς επιστόμιο όπως η *σϋριγξ* και η πολυκάλαμος *σϋριγξ του Πανός*. Η μονοκάλαμος *σϋριγξα* ήταν πολύ απλούστερο αερόφωνο με ανοιχτό άκρο που χρησίμευε ως φλογέρα των βοσκών, χωρίς ποτέ να χρησιμοποιηθεί για καλλιτεχνικούς σκοπούς. Ποιμενικό όργανο ήταν όμως και η *σϋριγξ του Πανός* (εικ.9),⁴⁸ η οποία αποτελείται από μια σειρά καλαμένιους σωλήνες, επτά τις περισσότερες φορές και ενωμένους μεταξύ τους με εγκάρσιους μοχλούς, κερί ή λινάρι. Σε κάθε ένα από αυτούς φυσά απευθείας ο αυλητής παράγοντας ήχο. Τις αλλαγές του τόνου εξασφαλίζει το διαφορετικό μήκος των καλαμιών ή το γέμισμα με κερί, σε διαφορετικό πάχος για κάθε σωλήνα, στην περίπτωση που αυτοί έχουν ίσο μήκος.⁴⁹ Το συγκεκριμένο όργανο συνδέθηκε αργότερα με το θεό Πάνα ενώ σε αυτό βασίστηκε η ανακάλυψη της *υδραύλεως*, ενός αερόφωνου που λειτουργούσε με υδραυλικό μηχανικό μηχανισμό. Το όργανο αυτό δε θα μας απασχολήσει εδώ αφού είναι της ελληνιστικής εποχής μα θα το βρούμε αργότερα ως πρόγονο του Οργάνου στο Βυζάντιο.

Η *σάλπιγγα* (εικ.10),⁵⁰ είναι το τελευταίο πνευστό που θα μελετήσουμε στη μουσική της αρχαίας Ελλάδας. Είναι αερόφωνο κατασκευασμένο από χαλκό, με κοκάλινο επιστόμιο, το οποίο χρησιμοποιείται στον πόλεμο αλλά και για τελετουργικούς σκοπούς σε θυσίες,

Εικ.10: Σάλπιγγα

46 Λέκκας Δ., «Αρχαία ελληνικά μουσικά Θεωρητικά», στο: *Τέχνες II, Επισκόπηση Ελληνικής Μουσικής και Χορού, τομ. Β', Ελληνική Μουσική Πράξη: Αρχαίοι και Μέσοι Χρόνοι*, εκδ. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2003, σσ. 30-32,34.

47 Αντωνόπουλος, *ό.π.*, σ. 20.

48 http://briefcase.pathfinder.gr/download/fotos_fotos/16525/195873/0/org3.jpg

49 Neubecker, *ό.π.*, σσ. 89-90.

50 http://briefcase.pathfinder.gr/download/fotos_fotos/16525/195874/0/org4.jpg

καθώς και σε αναγγελία αγώνων από τους κήρυκες. Πιθανολογείται ως ετρουσκική επινόηση και στη ελληνική παραλλαγή της αποτελείται από ένα στενό ίσο σωλήνα, αρκετά μακρύ, ογδόντα με εκατό εκατοστά, που καταλήγει σε προεξέχοντα κώδωνα σχήματος τουλίπας. Ο σαλπικτής την κρατά με το ένα χέρι και φορά φορβειά. Ο ήχος της εξαιρετικά δυνατός είναι κατάλληλος να δίνει σήματα από απόσταση και σε μεγάλο πλήθος ενώ μπορεί να διαφοροποιηθεί τόσο προς το ρυθμικό όσο και προς το μελωδικό πρότυπο.⁵¹

Εικ.11: Τύμπανον

Τελευταία κατηγορία των μουσικών οργάνων είναι τα μεμβρανόφωνα και ιδιόφωνα, αυτά δηλαδή που στην αρχαιότητα ονόμαζαν κρουστά. Μεμβρανόφωνο ήταν το τύμπανον, ένας κύλινδρος με τεντωμένες δερμάτινες μεμβράνες και από τις δυο πλευρές το οποίο κρατούσαν όρθιο με το αριστερό χέρι και έκρουαν με τις άκρες ή τους κόμπους των δακτύλων του δεξιού χεριού. Χωρίς να υπάρχουν σαφείς μαρτυρίες πριν τον 5^ο αιώνα γνωρίζουμε ότι χρησιμοποιούταν κυρίως από γυναίκες (εικ.11)⁵² σε λατρευτικές τελετές της Κυβέλης και του Διονύσου. Στα ιδιόφωνα ανήκουν το σείστρο τα κύμβαλα και τα κρόταλα. Τα κρόταλα ήταν δυο κοίλα κομμάτια κατασκευασμένα από όστρακο, ξύλο ή μέταλλο

που κρούονταν μεταξύ τους. Τα κύμβαλα αντίστοιχα (εικ.12)⁵³ ήταν δυο κοίλα μεταλλικά ημισφαιρικά πιάτα με διάμετρο που δεν υπερβαίνει τα δεκαοκτώ εκατοστά τα οποία διέθεταν κρίκο στο πίσω μέρος τους ώστε να περνάν στο δάκτυλο. Η χρήση τους συνδέεται με τα τύμπανα και κρούονται για να κρατούν το ρυθμό στις οργιαστικές τελετές του Διονύσου και της Κυβέλης.⁵⁴

Εικ.12: Κύμβαλα

Το σείστρο τέλος (εικ.13),⁵⁵ ήταν ένα μικρό κρουστό όργανο σε σχήμα πετάλου ή σπιρουνιού, στο οποίο είχε προσαρμοστεί λαβή και μικρές εγκάρσιες ράβδοι, έως επτά τον αριθμό, όπου ήταν περασμένα ελάσματα ή κουδουνάκια.

Εικ.13: Σείστρον

Πριν όμως προχωρήσουμε στη βυζαντινή εποχή, χρήσιμη θα ήταν μια μικρή αναφορά και στη συνδυαστική χρήση των μουσικών οργάνων κατά την αρχαιότητα. Όπως είδαμε τα μουσικά όργανα αποτελούσαν συνοδεία στο τραγούδι αλλά είχαν επίσης ρόλο και την εκτέλεση σολιστικής μουσικής. Επιπλέον όμως έχουμε και αναφορές σε συνδυαστική χρήση τους όπως, της φόρμιγγας με αυλούς αλλά και αυλού κιθάρας και συρίγγων, καθώς και άρπας κιθάρας και λύρας.⁵⁶

51 West, *ό.π.*, σσ. 166-169.

52 <http://parodos.net.gr/elepapado/images/Instruments/Tympanon.jpg>

53 http://briefcase.pathfinder.gr/download/fotos_fotos/16525/195876/0/org5.jpg

54 West, *ό.π.*, σσ. 174-176.

55 <http://parodos.net.gr/elepapado/images/Instruments/Sistrum.gif>

56 Neubecker, *ό.π.*, σσ. 91-92.